

KÉT MAGYARORSZÁG

Volt-e valaha az az ország, amelyiken Krúdy Gyula hősei utaztak lovas kocsin vagy szánon, amelyiket csengős lovak repítettek a szűz hóban? Biztosan volt. Ha az író lehunyt szemmel merengett valamelyik hívogató kocsmá kerti asztalánál, félálomban láthatta még. Látták kedvenc hősei is, akik ősszel utaztak a vörös postakocsin, vagy hozzá hasonlóan, zsongító félálomban szelték át a regékkel és legendákkal átszőtt tájakat és kisvárosokat. Az *útítárs* kezdete is az emlékek birodalmát hívja elő a lélek mélyéből: „Holdfényben utaztunk, a fák megannyi szoknyás kísértetek, a világos mezőkön azok a láthatatlanná váltott rókák ügetnek, amelyek valamely rejtély folytán örökre eltűnnek a vadász szeme elől, egy ezüsthajtásos tónál vadludak szálltak nagy messzeségben, a vasúti töltés mellett futó sűrű országútról, az volt gondolható, hogy rajta boldogtalan emberek mendegélnek a fák lassú szívverés módjára ingó árnyékai-ban, olykor kis fehér házak tűnnek fel, mint heverő kutyák, egy falevélnyi ablak mögött mécses égett, tán most gyilkolnak meg valakit, vagy utolsókat hörög egy haldokló paraszt; utolért az eső, mint a bánat, és az elsötétedett éjszakából könnyeket vert a részvétlen ablakra; – vajon mit csinálnak azok, akiket szeretek? – gondoltam magamban fázósan, mintha soha többé nem láthatnám kedves szájak, kedves, tetszetős beszédét, és csak az útítárs szomorú szavai hangzanak fejem körül, mintha a halál a bibliát olvasná.” A tragédia sejtelve árnyékolja be ezt a leírást. Krúdy azonban többnyire révülten idézi a múltat, tűnődve, nosztalgikusan, ahogy ezt Márai csodálatos beleérzéssel jelenítette meg *Szindbád hazamegy* című regényében. Utazói többnyire idilli békességben személdnek, képzeletükben visszaidézik a tűnőben lévő régi Magyarországot, amelynek komor valóságá-

val nem törődve emlékeiket keresik, amelyeket maga alá temet a kérlelhetetlenül múlt idő. Mintha azt a gondolatot tennék utoljára meggyőződésükké, amelyet a költők már régebben megfogalmaztak. Például Reviczky Gyula:

Csak buborék, mi más az élet!
Az ember nem több, mint a féreg.
Örömem, üdvem, jajgatásom
Egy percnyi lét, az is csak álom.

Krúdynál azonban nyomát sem találjuk annak a pesszimista hangnak, amelyik Schopenhauer nyomán fertőzte meg a közgondolkodást, s emberek százait készítette öngyilkosságra. Az ő hősei ritkán szembesülnek az élet tragédiáival, inkább szépségét hívják elő emlékeikből, legfeljebb ők is annak vannak tudatában, hogy ez is – csak álom. Álom, de vigasztaló. Azt sugallja, hogy ennek az országnak is volt aranykora, itt volt a Boldogok szigete, s aki útnak indul, még megtalálhatja. A századvég költői úgy látták, hogy „a koldustól föl a királyig” minden ember kérlelhetetlenül forgó gépezet része. Krúdy másként tekintett a világra: meggyőződéssel vallotta ő is, hogy nem a „való”, hanem „annak égi mása”, amitől varázsossá válhat az emberi érzésvilág. A modernnek nevezett prózairodalom „az eltűnt idő nyomában” kereste és találta meg önkifejezése új lehetőségét, s nemcsak a francia irodalom nagy írója, Proust élt ezzel a lehetőséggel, hanem a magyar Krúdy Gyula is, hisz az ő legtöbb művében így vagy úgy megjelenik a jelen és a múlt, legfeljebb nem a sütemény íze hívja elő mindazt, ami volt, hanem egy illat, egy meszely bor vagy éppen az avar szelíd suhogása. Így látta, így hallotta, ilyennek írta le. Meggyőződése szerint „a műfaj babonája meghalt, meg szabad látni és át szabad érezni mindent, és le szabad írni mindent, amit megláttál és átérezteél”.

Valóban látta volna? Látta, ahogy az álmodó ember képzeletében amorf emlékek rétegződnek egymásra a félálom logikátlan egymásutánjában. Az egyik pillanatban még a bástyasétányon, ahol megjelenik az öreg király kísértete, másszor valame-

lyik vidéki városkában bóklászva, ahol suhogó reverendájuk alá rejtik keserű száműzetésük érzését a piarista szerzetesek, vagy éppen a „Bécs városában” fogadó furcsa vendégei között, akik eljárák a régi világ búcsúzó táncát. Ha Bergson ismerte volna Krúdy műveit, bizonyára azok valamelyikére hivatkozott volna, amikor arról beszélt, hogy jelenünk minden pillanatában ott rejlik a múlt emléke is. „Az élet, amely az emlékezés utazásaiban a hősök elé tárul, megszüpült a távollét messzeségében, de ugyanakkor őrzi realitását is, mint ahogyan a hősök is őrzik a maguk jelen és hajdani valóságát: álom és való e szüntelen egybejátszatásából alakult ki annak az iróniának a tüneténye, amely egyik sajátos jellemzője Krúdy Gyula regényeinek és elbeszélő hangjának. A sorozatos hasonlatok, a világot mind álomszerűbbé és bizonytalanabbá oldó »mint«-ek és »minthá«-k arabeszk játékába rendszerint belecsendül egy leheletnyi disszonanciával valami halvány, elnéző gúny, az életből kikopottság öniróniája, bizonyos fanyar íz, a hasonlatokban, s még inkább a hasonlatokból egybefonódó prelűdök záróakkordjaiban. (Rónay György: *A regény és az élet*. 2006, 287.) Az „időtlen lelki utazás” (Eisemann György szerencsés kifejezése *Tantalus és a századforduló* című tanulmányában) nyomán mégis feltárul egy olyan világ, amilyent valóságosnak fogadunk el, belépünk térfogatába, elhisszük, hogy létezett, megigéz békeségével és nyugalomával, amelyet a táj, az étkek, nyugalmas, vendégszerető emberek sugároznak, s minél messzebbre kerül tőlünk, annál forróbb vágyat érzünk, hogy meglássuk és átéljük. Ez az „ismeretlen birtok”, amelyet Alain-Fournier hőse, a nagy Meaulnes szinte mániákus kitartással fedezne fel újra, s amelyet hiába keresünk a városokban, hiszen ezekben a pénz uralkodik, nem az érzés. *Nagyváradról* írt tárcájában mutatja meg lemeztelenítve mindezt Krúdy Gyula, aki otthonosabb volt Buda szőlőiben, mint Pest nyüzsgésében. A városok élete, mint Nagyváradé is, „rikító és felszínes. Az az ezer ember, akik nappal és éjjel kallódik és mindenütt látni. Az az ezer ember, aki a ruházkodásából, a mindenütt való jelenlétéből, a hangosságából, a feltűnőségéből óhajt megélni.” Krúdyt azonban ezek az emberek nem érdek-

ték, ez a nagyvárosi életforma és harsányság taszította. Meszszebbre látott. Látta a rendes, dolgos falusiakat, kipirult arcú lányokat, hallotta a szerelmesek suttogását, nem maradtak előtte titokban a vidéki kúriák titkai és az udvarlók elsuttogott valomásai. Hogyne tudta volna, hogy a kúriát már elkártyázták könnyelmű birtokosok, hogy válóperes ügyvédeknel hűl ki a szerelem, s hogy a tokaji bor nem hozza vissza a régi varázslatot. Ő azonban visszahozta, s ez tette mestersége nagy varázslójává. Tárcaiban beléphetünk a királyság kiskirályságaiba, ahol pókhálós palackok sorakoztak a pincék polcain, amelyekből remegő kézzel töltöttek az inasok, s amelyekből szerelmüknek lopdostak a szürkülő halántékú gavallérok. Mert a jó bor egyik jelképe az aranykornak, s a hegyaljai borok is aranyszínűek, mint az a csodálatos, legendás korszak volt egykoron.

„Olyan világ volt ez, mintha itt élte volna ki magát a régi, le-tűnt Magyarország”, írta kicsit párás szemmel Krúdy. Mikszáth Kálmán is temette ezt az úri Magyarországot, de nem nosztalgiaival, hanem ironikusan, leleplezve az urambátyám összefonódásokat, csalásokat, parlamenti huzakodásokat. Krúdy nem leleplezője korának, inkább elmenekült belőle. Látta ő is a múlt fonákságait, de inkább legendáját idézte, mint fonákságait. Megelevenítette a sóstói nagy multságokat, amikor a kártyacsaták során birtokok cseréltek gazdát, és a városi potentátok pucéron rohantak az erdőben, hogy Kneip páter javasolt fürdőkúrájának hatására megifjodjanak s elmúlják kínzó hát- és lábfájásuk: „A kis sóstói fürdön robbant ki minden virtus a magyarból, ami még megmaradott benne apáiból. Ha nem volt kártya, volt leányszöktetés vagy velencei éj a tavon. A kártya izgalmiért kárpótoltak a nevezetes párbajok, amelyek olyan gyakoriak voltak, hogy Elek Gusztáv ezredes, ki ez idő tájt az ország első párbajsegéde volt, egy egész nyarat kénytelen volt Nyíregyházán tölteni, hogy az összegyülemlett lovagias ügyeket lebonyolítsa. (Egyébként is a szomszédban volt perényi birtoka.)” (*A nyíregyházi bedcsikok.*)

„Egy másik Magyarországot is látott, ahol szorgos munka nyomán búzamezőket vont bűvkörébe a nap, gyönyörűen mű-

velt szőlők várták a szüretet, amelyben megkülönböztetett szerepe volt a taposóasszonyoknak, szorgos utazók tértek be egy vidéki vendéglőbe, hogy frissen csapolt sörrel enyhítsék szomjúságukat és »zónával« verjék el éhüket. A férfinép szívesen kereste föl a bodegákat, ahol kívánatos, fehér kötényes lányok figyelték őket alig leplezett kíváncsisággal, kacér mosollyal ajkukon. Ízelítőnek, falatozónak is nevezték ezeket a helyeket, a mostani fővárosi büfék szomorú, szegényes maradványai a régi dús bodegának.” Mindenütt, a legkisebb városban is talált kedvére való helyet a gasztronómiai élvezetekre vágyakozó. Krúdy régi Magyarországnak ezek is meghatározói voltak, elképesztően gazdag kínálatukkal, amelyben olyan halak és vadak is szerepeltek, amelyeknek hírért sem ismerték kortársai. A szegényes étlapok íróinak fogalmuk se volt e kánaáni bőségről, amelynek részletezése megmozgatja az olvasó fantáziáját, s elszomorítja, milyen sokat szegényedett a világ: a bodégák kis szobájának vendégei előtt az éden csodái jelentek meg: „Így: a lúd- és vadpástétom, a hideg vesepecsenyék, angol és debreceni szalonnák, kassai, prágai és magyar sódarok, amelyek oly ízletesek voltak, mint az ifjúság. Kassán, kora nyári reggeleken a Tátra-vonat utasait két hatosért várta egy tányér tormás sódar. Prágából vagonszámra jött rózsaszínű malacsonkát vett minden okos ember, de a csülkök, sonkacsontok, sonkaszalonnák is jó táplálékul szolgáltak a vékony erszényűeknek. Ott voltak a nyári és téli szalámik, amelyek ízletesség dolgában felülmúlták a mortadellát vagy a veronai nagy szalámit. Kolbászok, szafaládék, csontos sertéshúsok, tormás malacaprólékok, körmök, fülek, meleg oldalasok inkább a szegényebb néposztályok számára voltak a hentesboltokban...” Mert az író nemcsak a régi Magyarország hétköznapjait látta derűsnek és ünnepinek, hanem visszaálmolta ételeit és italait is, amelyekből – mint a *Szindbád hazamegy*, e kivételes beleérzéssel megírt Márai-regény tanúsítja, csak hullaszínű töpörtyűk maradtak emlékeztetőül. Mert boldogok lehetnek a régi világban azok a szegények, akik meleg oldalon tengődhetnek...

Azok közé az írók közé tartozott volna, akik iszonyodtak a civilizációtól? Inkább világmentő volt ő is. Hogy mennyire különbözött az általa belsejében látott világ a valóságtól, amelyben idegenül és menekülve élt, hol a Margitszigeten, hol Óbuda vidékies házacskájában, ahol az ablakon kihajolva akár a kockaköveket is megérinthette, jól mutatja az a mód, ahogy a régi Pestet megjelenítette, amely merőben más volt, mint amelyiket 1918-as tárcájában írta le. Erre a Pestre nem emlékezhetik, csak aki elutazott belőle, s átélte visszatérése boldog izgalmat, vagy aki egyszer egy évben, Szent István napján városnézőbe érkezett ide. Pestre induló vagy visszatérő gondolatai már elszakadtak addigi környezetétől, a ferbliző társaságtól, az *Anye-gin* fölött könnyeiket törölgető kisasszonyoktól, a ménesektől, ahová Garanvölgyi vonult vissza, s izgatottan fészkelődött a Baross Gábor által megbízhatóvá tett vonatok párnás ülésén, hisz mindjárt befut a szerelvény a végállomásra. S megismeri elhagyott örömeit, amelyeket csak a régi Pest kínált, s az az illat csapta meg orrát, amelyik oly egyénivé tette a várost. „A téli karácsonyfaillatos hóesésen is átszüremlett a pesti kocsmák szaga. A belváros selyem- és bőrkereskedésbeli szagát elnyomta a mellékutcák sörházainak párája. A Kerepesi úti bazár-, gyaluforgács- és kanavász szagot parírozta a vendégfogadók atmoszférája, amelyeknek udvarában még nemrégén kocsival fordultak be a Pasaréten. A Józsefvárosnak friss szafaládé- és friss káposztaodörje volt, míg a Ferencváros egy nagy borospince volt, ahol sillerborszínű arcuk volt az öreg polgároknak, daloltak a korcsmák udvarain, és muskátlik pirultak az ablakokban.” (Illatokon, szagokon vágta át magát a *Budapesti Napló* szerkesztőségéből estelente kilépő Ady Endre is: eminnen a friss pörkölté, amonnan a káposztás kockáé, mígnem az Andrássy útra kérve betelepedett egy előkelőbb étterem szeparéjába, hogy „fojtott bort” fogyasszon, vagy – ha úri kedve úgy hozta – hódolóival váltson néhány szót.) A régi Pestre öröm volt megérkezni: „A vasúti indóházak kőszénfüstös levegőjéből üdén, frissen mosdva és jókedvűen várta Pest az utazót. A pincérek újonnan vasalt frakkja, az utcák öntözöttsége, a boltok csábító

frissessége, a háztetők fénye, a nagyvárosi élet kellemetlen zsi-bongása elringatta az utazót egy boldog, ifjú város fantáziájába. Hogy fénylett a Duna! És mily ragyogó topánban közlekedett a nagyvilági élet a korzón! Az arcok, az emberek, ruhák, hangula-tok, kedvek mindennap frissek voltak, mint a reggeli zsemlye.”

Nagy tettek készülődtek, váltak valóra a régi Pesten. Nagy emberek nagy terveket szőttek, s mozgósítani tudták a polgárokat, mert költők, írók csatlakoztak hozzájuk. Itt dolgozott, s ült íróasztalához az oltárhoz lépő pap áhítatával a nemzethalál szörnyű látomásával vívódó Vörösmarty, miközben a pennájával a *Szózat* sorait róttá egymás alá, s az „éji homályba” tűnt régi dicsőséget szölongatta a *Zalán futásában*. Felmerülnek a múltból a csodateremtők: „Magukba szállott, megtisztult szívű, felemelkedett gondolatú magyarok, akik Széchenyiként elborulnak. Teleki Lászlóként a halál vőlegényei lesznek, Wesselényi Miklósként megválnak szemük látásától, miután nemzetükön nem segíthetnek...” Mert a régi Pest és a régi Magyarország dicső emlékeivel is gazdagította az álmodót, aki kalandjai során mindenütt a „mélyen enyésző fény” emlékével szembesült, s annak parazsán igyekezett fellobbanni.

Elmúltak a régi ízek, illatok, bensőséges érzések, a nagyváros maga alá temeti, arctalanná teszi az érkezőt.

„Ma, midőn megérkezel Pestre, legelőször is az jut eszédbbe, milyen hatökör voltál, hogy otthagytad vidéki állomásodat, a közömbös vagy kedves embereket, az eseménytelen napokat, a hosszú, nyugodt éjszakákat, az őrház harangjának kedves kongatását, a csendes kerteket, aluszékony tájképeket, veled nem törődő jegenyefákat, jó illatú hegyeket, hűvös kuglizókat.

A pályaudvaron szinte ellenség által megszállott város előcsarnokába képzeled magad. Jókedvű arcot, szolgálatkészséget, derűs távlatot sehol sem láthatsz. Az egykori menekülővonatok életre-halálra menő tolongása, futás, rikoltozás, a sietéstől félre-csapott arcú emberek, a megérkezés után újabb iramodásba fogó pasasérok, gyanakodó szemű kocsisok, mindenütt idegenek fogadnak. Mily kedves volt egykor a régi boltcégéreket láthatni a Rákóczi útján, az ismerős vendéglők, kávéházak mellett elko-

csikázni, amelyekről biztosan tudta az ember, hogy ki és hol ül benne, képzeletben feltűntek a Metropole törzsasztalai, a Pannónia rendes ebédlői, a Balaton ismert feketekávézói, a Hungária bennszülöttei és a többi pesti emberek mind, akiknek szokásait, üldögéléseit, ebédeléseit, szórakozásait oly pontosan ismerjük, mint a kalendáriumot. Ne próbáld őket megtalálni a régi székeken, a régi asztalok mellett. Idegenek ülnek ott, akiket sohasem láttál. Bojnyik arcú, aranyásó elszántságú, neveletlen bevándorlók, akik még hosszú időre kellemetlenné teszik a pesti vendégfogadókat, amíg át nem alakulnak pestiekké. A pincérek talán egy nyári sörkert vasárnap, kisegítő állapotából avanszíroztak a városba, a poharak, edények csorbák, viharvertek, amilyenek azelőtt a vasúti állomásokon sem mertek forgalomba jönni, az étlapra inkább rá se nézz, mert a régi szakács már úgymint öngyilkos lett, és egy állatszélidítő segédje osztogatja a konyhán az ételt. Az éttermek régi, megszokott, derűs megelégedett hangulatai helyett határállomások zörgő üvegajtós, léghuzamos, podgyászszagú ebédlő zaját találod, ahol mindenki kezével kapkod az ételek után, a pincér frakkját letépi, mert öt perc múlva indul a vonat. Hol van a megbízható arcú vendég-lős vagy kávé, aki olyan szolgálatkészséggel közeledett a letelepülő vendéghez, mintha egész boltját ajándékba akarná felajánlani? (Maholnap már csak az öreg Tihanyi köszön látogatóinak.) Hol vannak a törzsvendégek, akiknek név szerint rendelte meg a porcióját a szakácsnál Zsán vagy Dallos?

Olyan szomorúan mehetsz az utcára, mint egy gazdátlan kutya. Ott mit láttál, s mit éreztél, arról majd máskor folytatom Jeremiás keserveit.”

A Pestre érkező, még a vidék ízeit nyelvén érző, békességes utazó Krúdy 1918-ban írt tárcájában döbbenetesen szembesült a „másik Pesttel”, a veszített világháború utáni zürzavarral, a forradalom baljós előérzetével. Ennek történése és hangulatának leírása nem illett Krúdy tollára, annál vehemensebben jelenítette meg a nála egy évvel fiatalabb Szabó Dezső töredékben hagyott *Megered az eső* című regényében, amelyet fő műve, az *Elsodort falu* (1919) folytatásának szánt. *Utóbúslulásában*, a töredékes mű

korrektúráját javítgatva, ezt írta szándékáról a szerző: „Az *El sodort falu* a háborús Magyarország gyehennájából volt feltörő, felpanaszló sírás. Ez a regény a két elficamodott, groteszk forradalom Magyarországot adta volna.” Meg akarta volna mutatni, hogy a várva várt szükséges forradalmat „elsikkasztották”.

Szabó szerint „ezek a vezetők a béke átlagnapjaira szabott polgári intellektuelek voltak, akik igen kicsinyek lettek a megnőtt napok hónalja alatt. Akik maguk ijedtek meg legjobban a váratlanul ölükbe pottyant forradalmi lehetőségektől.” Szembe szállt volna „a tökkelütöttek hülye patriotizmusával”. Ők a tragikus problémák megoldását úgy képzelik, hogy a románt oláhnak nevezik, és a szomszéd népeket ócsárolva hazafivá „ugatják magukat”. (Szabó Dezső még azzal a gondolattal is eljátszott, hogy Romániába „emigrál”, bőséges írnivalót szolgáltatva a sajtónak.) Cáfolta azt is, hogy a forradalmi jelenetek leírásában antiszemizmus vezérelte volna, a zsidók forradalomban játszott szerepét – sokakhoz hasonlóan – úgy írta meg, ahogy látta. „Én ugyanazokat az emberi szempontokat és emberi követelményeket tartom szem előtt a zsidóság megítélésében – írta –, mint saját fajtám vagy bármely más faj megbírálásánál. (...) Én ebben az országban a becsületes magyar–zsidó együttműködést mindkét faj s egy emberibb jövő alapszükségének tartom. De ez csak a kritika teljes szabadságával s minden elfogultság kiirtásával történhetik meg.” Hogy sikerült-e „minden elfogultságától” megszabadulnia, az kétséges, kivált ha a töredéket az *El sodort falu* szellemisége folytatásaként értelmezzük, amely írója megfogalmazása szerint a „végtelen szánalom” és „kétségbeesett erejű felszabadító akarat” regénye volt, amelyben két felismerés volt a döntő motiváló tényező: „a kultúra elidegenítése és a magyar akarattalanság”. Az elidegenítés „a nemzetközi, rothadt arisztokrácia” bűne volt, amely az „okos, komoly, munkabíró magyar” kifosztását eredményezte. De ez a magyar mégis a jövő letéteményese (a regényben Böjthe János), még a megrontott magyarságot Farkas Miklós alakjába gyúrta. „Mi ketten – mondja Farkas Miklós – a két Magyarország vagyunk. Én a tegnapi nagy pazarlások, beteg túlzás, testetlen álmok, a

fényűzés és nyomor Magyarországa. Te vagy a holnap, az erős, az okos, a lebírhatatlan, a megcsalhatatlan. Nekem meg kell halmnom, te vagy a jövő, a folytatás.”

Mindent újra kell kezdeni – ez az *Elsodort falu* tanítása, mégpedig a romlatlan parasztságra bízva a jövő terheit. Csak így lehet megszabadulni a nagyvárosi szellemiség rombolásától és erkölcsstelenségétől: „...hitvány pesti irodalmunk... (...) oda rohasztotta a közvéleményt, hogy a tisztaságot, az erőt, a megújulás heroikus vágyát rögtön a képtelenség vádja illeti, mintha ezek nem volnának legalábbis olyan természetes megnyilatkozásai az életnek, mint a bomlasztás, a perverzitás, a hazugság.” Ezzel az önmentéssel a regényt ért bírálatok ellen tiltakozott, melyek közül a legsúlyosabbak a „romlott” város és az ősi, robosztus vidéki ember illuzórikus szembeállítását tették szóvá, jelezve, hogy Bőjthe János nem valós alak, hanem az író képzeletének kivetítése.

„Jókhaihoz hasonlóan – hivatkozik is rá, mint aki a hétköznapok aprócska lényével szemben nagyszabású hősöket jelenített meg – mítoszt teremtett, de a mítoszt nem arányosította hozzá az elérhető valóságához, s a sürgető reformot a romantikus pátosz sűrű dinamikájával egy modern mitológia ködvilágába, egy retorikus verbalizmus ábránd rétegébe száműzte.” (Rónay György: *A regény és az élet*, 2006, 321.) Tolsztoj *Háború és békéjéhez* hasonlította műve szerkezetét, csakhogy ez a szerkezet nem hősei életének logikája, hanem az író fel-felcsapó indulata szerint jön mozgásba vagy lassúdik. Indulat és ösztön szabja meg a hősök sorsát, de ez Szabó Dezső – többé-kevésbé jogos – indulata, amely inkább a kor társadalmi ellentmondásait feltáró pamflet tárgya lehetne. S mert haragja vezérli, alakjait is végletesé formálta, sem Farkas Miklós, sem Bőjthe János nem képviselheti meggyőzően azt a szándékot, amelyik Szabó Dezsőt vezette. Németh László megfogalmazása szerint olyan ember írta a regényt, „aki elől az epikai zaj elfedi epikai képtelenségét”, bár tagadhatatlan, hogy némelyik jelenete, amelyben „a pátosz képpé bomlik”, a magyar regény történetének legrámaibb lapjaira kívánkoznék.

Az *Elsodort falu* túlcsigázott pátosza után a *Megeged az esőben* mintha több gondot fordított volna alakjai jellemzésére, csak azokban a jelenetekben érezni azt az „életlendületet”, amelyekben a forradalmi utcák zűrzavarát, az emberek tehetetlen dühét, indulatát ábrázolta. Ezek a jelenetek már túllépnek a romantikus pátosz sugallta túlzásokon, inkább az expresszió kiszakadó üvöltését halljuk bennük, hasonlóan némelyik mozgósító plakát elrajzolt alakjának indulattól eltorzult ajkához. A „plakátszerűség”, amelyről Hevesy Iván írt, a forradalmuk idején az avantgárd formabontását jellemezte (ösztönözte?), s lehetőséget adott egy-egy jelenet váratlan kiemelésére, ami az *Elsodort falu*-ban zavaró volt, itt hitelesítő elem. Az amorf tömeg hol megindul, hol egy szónok köré gyűlik, az összeomlott frontokról hazatérő katonák álmosan, kimerülten járnak-kelnek a városban, mosdatlanok, éberek. Az egymást követő jelenetekben mintha a tömeg lenne az események igazi mozgatója, „értelmetlenné téve, aminek értelme lehetne, uszító szónoklatokon hevülve”, elképzelés és cél nélkül. Szabó Dezső túlzásokban tobzódó írói természetét ezekben a tömegjelenetekben kamatoztatja legsikeresebben, s csak sajnálni lehet, hogy regényét töredékben hagyta, holott a forradalmak történetét, magasságát és mélységét vizionálta, ha töredékesen is. Kosztolányi is írt ezekről a zűrzavaros napokról az *Édes Annában* (1926), s remek érzékkel jelenítette meg a dúlás örületét a *Néró, a véres költőben* (1922), de nála még az örület is logikusabb, mint Szabó Dezső döbbenetes leírásában. Már a mottójául választott Izaiás-szöveg látomása is a veszélyeztetettség drámai látomása:

Jaj az árulóknak, akik hűtlenül járnak el, az árulóknak, akik mindenestül hűtlenek!

Rettegés, verem és tör vár rád, lakója a földnek!

Aki él, menekül a rettegés hangja elől, az verembe esik. És aki kimászik a veremből, azt tör fogja meg. Bízom, megnyílnak az ég zilipjei és meginognak a föld alapjai.

Recseg-ropog és megreped a föld, meghasad és megrendül a föld.

Inog a föld, mint a részeg, s leng, mint a hevenyészett kunyhó.
Úgy ránehezedik a gonoszsága, hogy elesik, s többé már nem
kel föl.”

(Iz 24,16–20)

A regény egyik szálán a Gombos család történetét futtatja az író. A családfő egy nyomdában dolgozik, s munkája végeztével naponta ugyanazon az úton gyalogol hazáig, a budai Hadnagy utcába. Két nagyobb fiát, Gábort és Domokost beszippantotta a háború, a nagyobbik lánya idegbetegen fekszik egész nap, felesége szülőágyán fekszik kínok között. „Künn a fekete zápor zuhog, mintha a megindult éjszaka akarná kifogyhatatlan árjával elmosni a világosság unt hallucinációit.” Minden elsötétül, a város is mocskos szürkéségbe burkolódzott: kitört a forradalom. Megjelennek vámszedői, az „új módon” fogalmazó író, aki hirtelen avantgárd verseket kezd írni a nyomdászok mulatságára, akik sehogy sem értik, mi köze a forradalomnak az efféle zagyasághoz:

„Ember! Ember? (csak hümmögés: pipál a hűdött kordélyba)
Különcből galacsin, galacsinból tempózó páncél!
Könyvlepon lohadtál, alig-lepedék
émelygések hazajár, hátul.
Okkultizálok nyomoddal-nyomommal.
hol a szekér ganajából kituskuló betyár?”

A munkaidő végeztével Gombos és Rózsi, a közelükben lakó lány együtt indulnak a Külső-Váci úton a Nyugati felé, s egyszerre szembetalálják magukat a káossal, amelynek leírásában Szabó Dezső igazán otthon érzi magát. Ez a részlet mintha egy szabad versben írt eposz részlete volna zuhogó képeivel, zaklatott mondataival, szürreális vízióival.

„A Nyugati pályaudvart még nem látták, de már nagy emberzúgás széles hullámai verték a levegőt. Nyers és vad volt e zúgás, néha mintha jajgatások, néha mintha fenyegetések vad csaltíja lett volna. Néha egy pillanatra sötét, nehéz morgássá

tompult, mintha sötét éjjel egy roppant komondor morogna valami közeledő ellenségre.

Az utcán mindenütt feltűnően sok volt a zsidó, köztük igen sok katonának vagy tengerésznek öltözve, nyakig felfegyverkezve. Voltak ezek között most érkezett palesztinai, balkáni, galíciai, bécsi és más vidéki zsidók, kik a nagy hulla elzuhanására a világ minden részéről idefutottak. A százezernyi embermozaiknak egységet, az utcák tántorgó lelkének irányt a cionisták apró csapatai vagy egyes külön dolgozó tagjai adtak, kik bölcs stratégiával foglalták el a nagyváros lelkét. Itt is, ott is lehetett őket látni köréjük csődült emberek közt, mindenütt ugyanazon szavakkal dobolva a feszült lelkeken, a papok, a grófok, a magyar sovinizmus, az irtózatos bálvány: a haza ellen, mely felfalja gyermekeit, s a kerítő Egyház ellen, mely beszenteli a véres áldozatokat.”

De mennyire más ennek hangulata, mint amelyet Krúdy írt le *Pest-budai hangulatok* címmel összeválogatott tárcáiban! Szabó Dezső kocsmája olyan, mint az utca: lázas indulatok forrnak, nézetek feszülnek egymásnak, nem az iszogatók vitáznak, hanem az író két meggyőződése folytat perpatvart az elsikkasztott és parázsló forradalomról, amely azt a funkcióját nem teljesítette, amelyik Szabó Dezső szerint a legfontosabb lett volna: nem a *magyarok* forradalma, tisztító, nagy átalakulást eredményezve a romlott társadalmi struktúrában, hanem a zsidók vették kezükbe az események irányítását, és hangzatos jelszavaikkal megtevesztették a változásokat remélőket.

A forradalmak leverését követően magásra tornyosult az antiszemitizmus. Mérvadó politikusok is a zsidóság és a szabadkőművesség közös akciójának tekintették már az első világháborút is, még inkább a Tanácsköztársaságot, amelynek embertelenségeiért is csak a zsidókat tették felelőssé. Ezt a hangulatot árasztotta Szabó Dezső félbemaradt regénye, ennek is köszönhetette akkor tetőpontjára hágott népszerűségét, amelyről Bohuniczky Szeffi számolt be emlékezéseiben. Sok vélemény született arról, miért is hagyta félbe, noha ott volt előtte a sikeres mű, az *Elsodort falu* partitúrája, amelybe bele-belepillantott.

Az egyik oka nyilván az lehetett, hogy a bukott forradalmak után rádöbbsent, legyőzőik is bűnösök, és az a társadalmi struktúra, amelyet megváltoztatni vágyott, tulajdonképpen érintetlen maradt. Még az sem elképzelhetetlen, hogy a Kis-Balatonhoz, ahová a nyugalmas alkotás vágyával visszavonult, elérkeztek azok a hírek, amelyek Prónay és Héjjas Iván „csapatainak” kegyetlen megtorlásáról szóltak, s őt, az igazi forradalom szószólóját, ugyancsak óvatosságra készítették, bár ennek a feltételezésnek ellentmond, hogy sosem tett lakatot a szájára, s ennek köszönhette, hogy ellene is valóságos hajsza indult nem sokkal a forradalmak megbuktatása után.

A regény egyik jellemző alakja Szelényi Zsuzsa, akit eredetileg Schlésinger Reginának neveztek, és „képlete volt a modern zsidó nők egyik igen elterjedt fajtájának”. Apja, Lipót, a pénzmitológiájának egyik Héraklészévé tudott nőni, férje a szabadkőművesekkel tartott. Tizenhat éves korában már modern verseket írt Verlaine és Dehmel modorában, Maeterlinck és Claudel nyomán drámákat, szimbolikus meséket Wilde és Hoffmanstahl ösztönzésére. A legnehezebb és legmodernebb zeneszerzők műveit zongorázta: Beethovent, Bachot és Debussyt, s később „roppant verejtek árán magába tornázta Bartókot, akiből egy kukkot sem értett”, tehetségesen festett, képeiben „Manet, Rippl-Rónai, Böcklin, Goya, Marée és egy kis zsidó féltékenység: Gulácsy találkoztak egymással.” Filozófiában is tájékozódott: ködös vallásfilozófiáján, amely Schopenhauer, Spinoza, Eduard Hartman, Weininger és Bergson művein alapult, „áthörgött a Talmud, mint egy leszúrt velencei kalmár”. Hasonszőrűek társaságában érezte otthonosan magát, társaságuk nyelvét csak a bennfentesek értették, s miközben büszkén vallották magukat az európai kultúra részeseinek és örököseinek, a magyar kultúrában és általában a magyarság problémáiban járatlanok voltak. Szabó Dezső sugalmazása szerint ez a szűk, de nagy hangú réteg sajátította ki a forradalmat, vont a bűvkörébe „az elítélt országot”, amelyben három igaz magyar volt, a „vak Tisza István”, „a halál orgonája”, Ady Endre és a művésznő – s vele mindazok –, akik a nemes faj „igazolásai” lehettek volna,

de eltaposták őket a jöttmentek, akik közül jól rá lehet ismerni Hatvany báróra, aki „kultúrkendőzte” tehetségtelenségét és „erősen zszargonszagú német és lipótvárosiasan magyar nyelven” írta műveit, írókat és művészeket gyűjtött maga mellé, pénzelte őket és lapjukat. Pályáját „merész értekezéssel kezdte. Ebben kimutatta a hit csődjét, a tudomány csődjét, mindennek a mulandóságát.” Amikor nem talált méltánylásra, Németországba távozott, de ott is megbukott, kénytelen lett a félreismertert zseni álruháját magára öltetni. „Felhasználta Magyarország legnagyobb élő költőjének beteg roskatagságát: kis ajándékokkal, a legutolsó percben elejtett apró előlegekkel erősen alkoholos lakomákkal körébe vonozta azt a kárhozatba fáradt üstököst.” Közben finom szaglása megérezte vele a magyar fejből kinőtt tehetséget és szembefordította véreivel. „Az ő neve volt az egyik legkiáltóbb cégér, mely alá a zsidóság a maga hatalmi álmait rejtette.” Elrontott, megvásárolt, kiégett és kiéhezett magyar tehetségek sorát látjuk elhamvadó álmaikkal, megtaposva, elidegenítve, nyomorba taszítva. Farkas Miklóssok egész sora zsidó bilincsből, tisztító forradalom vágyával, beteljesíthetetlen reményekkel.

Az *Elsodort falu* Bøjthe Jánosához hasonlóan itt is feltűnik egy őserőtől duzzadó alak, Domokos. A katonavonattal hazafelé tartva fejét a vasúti kocsi ablakához hajtva kifelé szemlélődött. „A kukoricacsutkás, tarlós mezők felett halványan mosolygott az őszi délután. Még Ung megyében haladt a vonat. Vonakodó lassúsággal, mint akit elkerülhetetlen végzete felé parancsolnak, ment a vaskígyó az ország szívbjajos szíve felé. Itt-ott még csak most ásták ki az őszi krumplít, s a békés munka szelíd mozdulatai fájdalmas jólesést vittek Domonkos életébe. Néhol pedig sorban álló királyi napraforgók nevettek ki az egyetemes halálból, és meleg világot vetettek a mozdulatlan férfi lelkére.”

Ez a kép Szabó Dezső látomása az értelemmel és céltudattal megmenthető és megformálható magyar jövőről. Ezért figyelt, ebben reménykedett. Nem csatlakozott pártokhoz, megvetette a részérdekeket, s hatalmas vízióban vélte látni a jövőt, amely

azonban sötétebb lett, mint gondolta. Talán maga is sejtette, hogy így lesz, ezért ejtette ki remegő kezéből azt az orsót, amelyeknek szálaait nem látta értelmesnek tovább gombolyítani.

Zajos forradalmak, vonuló tömegek, ordító szónokok helyett ismét az elmélkedés csöndes órái jöttek, amelyek az erkölcsök javítását célozták. Ezeket az új „pest-budai hangulatokat” idéző Krúdy Gyula így ábrázolta 1930-ban, tehát egy évvel korábban, mintsem Szabó Dezső a *Megered az eső* korrektúrapéldányait javítgatta, elillant reményei miatt búsongva: „A világ képe egy vízcsoöppben is obszerválható. Egy kis házikóból éppen úgy megláthatni az élet magasztosságait, mint egy toronyból; tinta és papíros pedig elfér a legkisebb asztalnál is, hogy az erkölcsök megjavítása, fiatalok dülása, öregek mulattatása céljából soha be nem fejezhető élettörténeteket lehessen írogatni, akármilyen formában. Tegnap zivatar volt Óbudán, de mára kisütött megint a nap.”

Egyikük tolla szelíden siklott a papíron, másikuké széles, indulatos mozdulatokkal. De egyazon volt a szándékuk és céljuk. Néhány esztendővel halála előtt (1933) Krúdy következőképpen jellemezte módszerét: „Mi már csak megmaradunk a mesemondás mellett, (...) a lelkünk andalogva mendegél visszavissza az elröppent múltba.” Két esztendővel korábban e valomás születésénél Szabó Dezső jelene elől, csalódása és megcsalottsága elől hagyta el Magyarországot, melynek emlékei az ő lelkében haragot keltettek, nem nosztalgikus révületet. A pár hónapnyi külföldi tartózkodása ráébresztette, hogy itthon kell leszámolnia a múlttal, s ezt meg is tette a *Segítség*gel. „Bodor Bálint külföldi bolyongása, emberi meghasonlása, művészi önmaraga elvesztése e kivándorlásnak szánt, de nem sikerült menekülés élményére támaszkodik. S Bodor Bálintot azért kellett a tengerbe ölni, hogy Szabó Dezső hazamehessen. Haza is ment, hogy a *Segítség*gel az otthoni urak arcába vágja, amitől – hiába akart új életet kezdeni – úgyszem tudott szabadulni.” (Gombos Gyula: *Szabó Dezső*, Aurora, München, 1969, 286.) Igazi otthonra lelt néhány hónapig Szegeden, ahol a város nevezetesség-

ge lett mint „a magyar írás fejedelme”, igazi titán, ahogy Juhász Gyula versének címe jelezte (kötetben *A rab Titán* címmel):

A sziklán fekszik gúzsbakötve, némán,
Mert az egekből tüzeket lopott,
A máját tépi kondor keselyűhad,
Sötét, mint sorsa és gyors, mint a végzet.
Magányossága zordon vánkosán
Ő egy dicső holnapról álmodik
És néma, mint az éj és mint a sír,
Melyből hajnal lesz és föltámadás.
Nem érzi már az évülő sebet,
Nem látja már az örvényt és a felhőt,
De éjjel, nappal, fényben és borúban
Hallgatja édes, bánatos gyönyörrel
Amint a tenger végtelen mezőin
A szürke és ezüst habok taréján
Ős Okeános ifjú lányai
Szélcsöndben és viharban őt zokogják
És arany, ezüst és érc hangjukon mind,
Mind énekelnek, róla énekelnek.

Alig néhány év telt el diadalmas szegedi hónapjai után, s Krúdy halála évében már nyomorgott, de azt tapasztalhatta, hogy a fiatalabb írók nemzedéke az általa annyi szenvedéllyel és szenvedéssel vágott úton indult el. Amikor egy esztendővel Krúdy halála után megindította füzeteit, első számában szatíráival, már írta Németh László a *Tanút*, megjelent a *Válasz*, táborba gyűltek a népi írók, s olyan Magyarországra irányították a figyelmet, amelynek felfedezése neki is szívügye volt. Felpezsdülve írta a harmadik *Füzet* élére alkalmi versikéjét:

Kaposvárbán kedvre kapok:
Uccu megint feltámadok!
Szalonnával, jó hagymával,
Kibabrálok a halállal.

Ihajja, itt a régi kedvem!
Csuhajja, megint legény lettem.

Azokat a döbbenetes társadalmi problémákat, amelyek a szegények millióit sújtották, és segélyért való kiáltásra ösztönözte őket, Krúdy hősei nem látták, nem is érzékelhették, mert a múltba révedve álmovilágban élve hallgatták a cigányzenét, akárcsak őseik Patikárius Ferkó hegedűjét a Bach-korszakban. Szabó Dezső viszont látott és hallott, miközben egyre jobban lelkére nehezedett a harmincas évek súlya. Továbbra is eljátszotta a szabódezsői szerepet, de egyre kisebb visszhanggal, egyre magányosabban. E mögött az ezerszínű álarc mögött a nemzetéért fájongó szív dobbanását halljuk. Találón, hitelesen jellemezte e kettősséget Király István: „Lényegre utaló szimbólumoknak volt tekinthető az *Elsodort falu*ban egy visszatérő kép: a falu határában álló (Juhász Gyula „tápai Krisztusát” mintegy előző) Krisztus-kereszté, mely előtt egy vak koldus asszony, egy összetépett emberrongy, kuporgott folyton, s adott artikulátlan, zokogó hangokat. Ez a feszület s ez a zokogás volt a regény legfőbb üzenete. Mintha csak a mű tervének fogantatása idején közölt Ady-versnek, *A legoktalanabb szerelem*nek sorai éltek volna itt prózában tovább:

Mikor most szinte minden nemzet temet,
Sirathassam meg mégis csudálatos
Dacos, kicsi, árva én nemzetemet.”

Ez a felcsukló, olykor üvöltő zokogásba átváltó hang Szabó Dezső életművének igazi hangja. Nem szemérmesen szégyenkező, mivel a szegénységbe taszított millióké, de értük harsozott máig hallhatóan.

(Az idézetek legtöbbször az Alinea Kiadó Krúdy-sorozatának köteteiből és Szabó Dezsőnek a szegedi Lazi kiadónál megjelent *Megered az eső* című regényéből vettem.)